

DOCUMENTS

Escoles per a Adultes i Biblioteques Circulants (1913): la reacció de la jerarquia eclesiàstica espanyola. Documentació de l'Arxiu Apostòlic Vaticà¹

*Adults' Schools and Mobile Libraries (1913): the
reaction of the Spanish ecclesiastical hierarchy.
Files from the Apostolic Vatican Archives*

Pere Fullana Puigserver

pere.fullana@uib.es

Universitat de les Illes Balears. GEDHE-IRIE

Data de recepció de l'original: desembre de 2019

Data d'acceptació: març de 2020

RESUM

La gestió de Rafael Altamira com a Director General d'Instrucció Primària del Ministeri d'Instrucció Pública (1911-1913) generà la publicació d'una sèrie de decrets relacionats amb la implementació de la formació dels mestres, les escoles d'adultes i adults i la posada en funcionament de biblioteques circulants. Les polítiques promogudes per Altamira ben aviat van ser considerades pels sectors integristes i conserva-

1 Article elaborat en el marc del projecte «Cultura y prácticas escolares en el siglo xx», EDU2017-82485-P. Programa estatal de Foment de la Investigació Científica i Tècnica d'Excel·lència, Subprograma estatal de Generació de Coneixement, en el marc del Pla Estatal d'Investigació Científica i Tècnica i d'Innovació 2013-2016 del Ministeri d'Economia, Indústria i Competitivitat (AEI/FEDER, UE).

dors com a paradigma d'un model d'ensenyament públic i laïcista. La reacció de la premsa confessional (*El Siglo Futuro* i *El Debate*, sobretot) i l'actitud resistent de la jerarquia catòlica contra el model educatiu liberal provocà la intervenció del nunci apostòlic Francesco Ragonesi. En aquesta ocasió presentem un petit dossier documental de 1913, conservat a l'Arxiu de la Nunciatura de Madrid, a l'Arxiu Apostòlic Vaticà. A través d'aquesta documentació es posa en evidència el mecanisme de control de l'Església en l'àmbit educatiu públic.

PARAULES CLAU: Educació, catolicisme, escoles per adultes, biblioteques circulants, Espanya.

ABSTRACT

The management of Rafael Altamira as Director-General of Primary Education in the Ministry of Public Education (1911-1913) generated the publication of a series of decrees related to the implementation of teacher training, schools for adults and the running of mobile libraries. The policies introduced by Altamira will be considered by the integrationist and conservative sectors as a paradigm of a model of public and secular education. The reaction of the religious press (*El Siglo Futuro* and *El Debate*, above all) and the hostile attitude of the Catholic hierarchy against this liberal educational model prompted the intercession of the papal nuncio Francesco Ragonesi. On this occasion, I present a small information file, compiled in 1913, from the Nunciature Archives in Madrid, kept in the Vatican Apostolic Archives. Through these documents the mechanism of control of the Church in the field of public education can be clearly seen.

KEY WORDS: education, Catholicism, adults' schools, mobile libraries, Spain.

RESUMEN

La gestión de Rafael Altamira como Director General de Instrucción Primaria del Ministerio de Instrucción Pública (1911-1913) generó la publicación de una serie de decretos relacionados con la implementación de la formación de los Maestros, las escuelas de adultas y adultos y la puesta en funcionamiento de bibliotecas circulantes. Las políticas promovidas por Altamira pronto fueron consideradas por los sectores integristas y conservadores como paradigma de un modelo de enseñanza público y laicista. La reacción de la prensa confesional (*El Siglo Futuro* y *El Debate*, sobre todo) y la

actitud resistente de la jerarquía católica contra el modelo educativo liberal provocó la intervención del nuncio apostólico Francesco Ragonesi. En esta ocasión presentamos un pequeño dossier documental de 1913, conservado en el Archivo de la Nunciatura de Madrid, en el Archivo Apostólico Vaticano. A través de esta documentación se evidencia el mecanismo de control de la Iglesia en el ámbito educativo público.

PALABRAS CLAVE: Educación, catolicismo, escuelas para adultas, bibliotecas circulantes, España.

I. INTRODUCCIÓ

L'Arxiu de la Nunciatura Apostòlica de Madrid, conservada a l'Arxiu Apostòlic del Vaticà,² conté documentació d'un gran interès per a la història de l'educació contemporània a l'Estat espanyol. Com se suposa es tracta de qüestions frontereres entre la cosmovisió cristiana de l'escolarització i l'educació, i els plantejaments educatius liberals i democràtics que en determinades conjuntures polítiques van ser potenciades des dels governs espanyols. En aquesta ocasió ens centrarem en un d'aquests debats que es plantejaren el 1913, arran de l'aprovació de diversos Reials Decrets relacionats amb l'educació d'adults i les biblioteques circulants.

Els informes i la correspondència de la Nunciatura Apostòlica amb la Secretaria d'Estat de la Santa Seu –el 1913, amb el Cardenal Gasparri com a principal responsable–, contenen referències i dossiers de temàtica educativa vinculats generalment a les polítiques d'instrucció pública del Govern espanyol, als debats que se suscitaren entre la jerarquia eclesiaística i la societat espanyola o en la confrontació i divisió entre els catòlics mateixos. En aquest article presentem un dossier breu de 1913 dedicat exclusivament a la formació, un informe que permet confirmar el paper vigilant de l'Església davant els projectes d'educació pública, especialment aquells que tenien l'origen en polítiques educatives considerades neutres, des del punt de vista confessional. Atenent la rellevància d'aquests plec de documentació i al fet que fins ara romanien inèdits n'hem avançat un primer article relatiu al model educatiu dels Boys-Scouts³ i entenem que el coneixement complet de la documentació

2 Des del 22 d'octubre de 2019, l'Arxiu Secret Vaticà (ASV) ha passat a denominar-se Arxiu Apostòlic Vaticà (AAV). Motu Proprio signat pel Papa Francesc, Roma 20 octubre 2019.

3 FULLANA PUIGSERVER, Pere. «Els Boys-Scouts a Espanya (1913-1915): desconfiances i divisions a l'Episcopat espanyol», *Educació i Història. Revista d'història de l'Educació*, 34 (2019), p. 183-199.

ratifica i consolida el relat sobre la confrontació entre l'Església catòlica i el projecte educatiu liberal, a l'Estat espanyol.

El dossier sobre «El decret de les Escoles per a Adultes i les Biblioteques Circulars» aporta informació sobre el paper de la gestió diplomàtica de Francesco Ragonesi, nunci apostòlic a Madrid entre el 9 de febrer de 1913 i el 7 de març de 1921.⁴ En aquest cas afegeix detalls rellevants sobre la relació diplomàtica i la pressió de l'estament eclesiàstic davant el Ministre d'Instrucció Pública (Antonio López Muñoz, 3 desembre 1912 – 13 juny 1913, i Joaquim Ruiz Giménez, 13 juny 1913 – 27 octubre de 1913, del govern presidit per Álvaro de Figueroa, Conde de Romanones)⁵ i més concretament sobre la gestió política educativa de Rafael Altamira Crevea (1866-1951), intel·lectual vinculat a la Institución Libre de Enseñanza i director del diari *La Justicia*. Aquest era republicà, proper al PSOE i fou captat pel Partit Liberal per dinamitzar les polítiques educatives per la via institucional. Entre el 1911 i 1913, Altamira va ser director d'Ensenyament Primari del Ministeri d'Instrucció Pública, i comptà sobretot amb la confiança de José Canalejas.⁶ Amb l'entrada del Conde de Romanones com a cap de govern, arran de l'assassinat de Canalejas, Altamira hauria perdut pes en el ministeri i la posició dels sectors conservadors s'enfortí fins aconseguir la seva dimissió, l'estiu de 1913.

2. LA PRESSIÓ CATÒLICA CONTRA LES POLÍTIQUES EDUCATIVES RELATIVES A L'EDUCACIÓ D'ADULTES I A LA LECTURA

El 1913 va ser un any especialment tens en la relació entre la jerarquia catòlica espanyola i el govern espanyol, presidit en aquella circumstància pel Conde de Romanones, del Partit Liberal. El model educatiu tenia un protagonisme de primer ordre en l'estira i arronsa entre l'Església i l'Estat, en una conjuntura en la qual els catòlics tenien la percepció de que la ILE

4 CARCEL ORTÍ, Vicente. «Benedicto xv y la crisis política en España. Despachos políticos del nuncio Ragonesi», *Archivum Historiae Pontificiae*, 43 (2005), p. 157-261; GÓMEZ DE LAS HERAS, María Soledad. «Inestabilidad gubernamental y predicciones de la caída de la monarquía: España en los informes del Nuncio Francesco Ragonesi (1917-1921)», *Aportes*, 90 (2016), p. 251-261.

5 MORENO LUZÓN, Javier. *Romanones. Caciquismo y política liberal*. Madrid: Alianza Editorial, 1998, p. 261-301.

6 ALTAMIRA, Pilar (Coord.). *La huella de Rafael Altamira. Congreso Internacional Octubre 2011*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 2012, p. 26.

controlava i liderava el contingut del model d'educació pública, en perjudici de l'educació catòlica.

Els catòlics més intransigents –a través dels seus mitjans de comunicació, *El Siglo Futuro* o *La Cruz*, sobretot– mantenien un discurs agressiu en defensa de l'educació religiosa a l'escola i defensaven el paper que la jerarquia catòlica havia de tenir en el control del model religiós, tal i com estava reflectit en el Concordat de 1851. Aquest relat més antiliberal arrossegava en bona mesura el de la jerarquia eclesiaística i el dels mitjans de comunicació confessionals aparentment més moderats i possibilistes, com ara *El Universo*⁷ o *El Debate*. El clima de confrontació i de desconfiança entre el Govern i la jerarquia obligava la intervenció de la diplomàcia vaticana, expressada a la Secretaria d'Estat i executada a través de la Nunciatura Apostòlica, de Madrid.

En aquest article publicam fonts inèdites relacionades amb el debat sobre l'educació catòlica, vinculada a les Escoles d'adultes i a les Biblioteques Circulants. Allò més destacat de la gestió d'aquesta temàtica és la pressió que l'Església catòlica exercí contra Rafael Altamira, director general d'instrucció primària, el 1913. Un seguiment i una hostilitat que acabaren amb la dimissió d'Altamira el setembre de 1913.⁸

El 1911, Altamira havia estat nomenat Director General d'Instrucció Primària, i el 1912 accedí com a acadèmic a la Reial Acadèmia de Ciències Morals i Polítiques, amb el discurs *Problemas urgentes de la Primera Enseñanza en España*. La seva anàlisi no coincidia amb la visió dels sectors conservadors i les seves propostes de millora toparen frontalment amb l'univers confessional. La gestió política d'Altamira tenia una direcció evident i clara: l'establiment d'un escalafó general de magisteri, la creació d'un cos d'inspectors i la creació de biblioteques pedagògiques per a la formació dels mestres.⁹ Les propostes del Govern oferien un grau d'autonomia i de legitimitat als professionals de l'educació, cosa que afectava negativament l'Església catòlica i les administracions locals, les qual perdien el control de les comissions provincials i municipals d'instrucció amb una representació dels responsables religiosos.

7 Durant el mes de maig de 1913, *El Universo* cridava l'atenció del magisteri catòlic sobre la creació de les biblioteques circulants públiques.

8 ALTAMIRA, Pilar (Coord.). *Op. cit.*, p. 43. Julio Borrell havia creat la Direcció General d'Ensenyament Primari (decret de dia 1 de gener de 1911), confiada a Rafael Altamira, qui ocupà aquest càrrec el 1911 fins al setembre de 1913.

9 ALTAMIRA, Pilar (Coord.). *Op. cit.*, p. 8.

Ben aviat es veié que Altamira tenia una idea clara del que havia de ser una «escola nacional», amb més autonomia del sistema d'instrucció pública i més formació; més capacitació i més professionalització dels sistema, un model que anava en perjudici del rol de control que s'havia reservat històricament a l'Església catòlica. Aquest projecte ambiciós d'Altamira, amb un programa que ni els catòlics ni la Nunciatura sembla que no discuteixen, es va abandonar, ja que ell «se ve obligado a dimitir por presiones y críticas de sectores neocatólicos a los que les molestava que permitiera incorporar en las bibliotecas libros prohibidos en el Índice y aceptaba el estudio del catecismo como una assignatura optativa».¹⁰

L'Arxiu de la Nunciatura Apostòlica de Madrid, depositada a l'Arxiu Apostòlic Vaticà conté sobretot documentació de caràcter polític religiós i conté un cert interès per a la reconstrucció del debat educatiu a l'Estat espanyol durant el segle xx. Per això consideram que val la pena incorporar aquesta font amb la finalitat d'enriquir el coneixement històric-educatiu espanyol.

Els intel·lectuals de la ILE, en especial Giner de los Rios i els seus col·laboradors, des de 1898, entenien que havien de transformar i consolidar un model educatiu modern, des de les institucions, des de la política executiva. Entre el 1881 i el primer decenni del segle xx, el Partit Liberal representava l'única via pragmàtica per realitzar aquell pla. Aquest plantejament era qüestionat reiteradament per la dreta que acusava la ILE de constituir una societat secreta destinada a apoderar-se del Ministeri d'Instrucció Pública, amb el suport del Partit Liberal. Rafael Altamira representava la icona perfecte de republicà, maçó, intel·lectual i membre de la ILE.¹¹ Tanmateix, Altamira esdevenia el portaveu de les polítiques educatives de José Canalejas, catòlic liberal, demòcrata i compromès en la transformació radical del sistema educatiu públic.¹²

El document «R. Decreto Sulle Scuole per le Adulte e le Biblioteche Circolanti» que transcrivim conté diversos manuscrits, en aquest cas minuts i notes que s'enviaren des de la Secretaria d'Estat del Vaticà a la Nunciatura Apostòlica de Madrid i viceversa. Les dates d'aquests tràmits van des del 12 abril de 1913 passant pel 13 d'abril, 14 d'abril, 24 d'abril, 12 maig, 20 maig, fins a documentació datada el setembre-octubre de 1913. El document

10 *Ibidem*, p. 20.

11 *Ibidem*, p. 46.

12 FORNER MUÑOZ, Salvador. *Canalejas y el Partido Liberal Democrático*. Madrid: Cátedra, 1993, p. 84-88.

que transcrivim consta de dotze fulls, en format foli, conservats a la part de l'Arxiu de la Nunciatura que correspon a la gestió diplomàtica de Francesco Ragonesi, nunci apostòlic a Espanya entre 1913 i 1921.¹³ Hem transcrit el document seguint la foliació oficial a l'AAV per coherència amb el format en el qual l'investigador localitza la documentació en les caixes i fascicles de la Nunciatura Apostòlica de Madrid.

El delegat apostòlic s'informa a través dels mitjans de comunicació i dels informadors interns, manté contactes amb els protagonistes (President del Consell de Ministres, Ministre d'Instrucció Pública o Ministre d'Afers Exteriors), consulta els bisbes i representants més legítims de l'Església catòlica i finalment informa a la Secretaria d'Estat de la Santa Seu. Així mateix, com es pot constatar hi ha casos en els quals és la mateixa Santa Seu qui s'avança i demana informació i aclariments sobre qüestions que arriben a Roma per vies paral·leles.

El 24 de novembre de 1912 s'aprovava el Reial Decret sobre biblioteques circulants¹⁴ i el maig de 1913 es concretava el procés d'execució de les Escoles d'Adultes. Ambdós projectes constituïen peces claus del projecte educatiu de la Direcció General d'Instrucció Pública, liderada per Rafael Altamira. Des de la perspectiva de l'Església Catòlica ambdues propostes requerien una vigilància especial: calia vetlar perquè els llibres prohibits fossin eliminats de les biblioteques circulants¹⁵ i s'havia de garantir la continuïtat de l'ensenyament religiós en els programes de les escoles d'adultes.

Des del Ministeri d'Instrucció Pública parlaven de continuïtat i de coherència amb les polítiques educatives, tal i com ja s'havia aprovat en decrets anteriors, el 1906 i el 1911. La premsa confessional o vinculada als partits conservadors, carlistes o integristes coincidien en els efectes nocius de l'educació popular i, com a conseqüència d'això, promogueren la mobilització de les associacions de pares i multiplicaren les campanyes preventives contra allò que consideraven la «deschristianització d'Espanya».¹⁶ Com alternativa a les propostes liberals en el Primer Congrés Catequístic Nacional, de

13 Arxiu Apostòlic Vaticà (AAV), Arxiu Nunciatura Apostòlica Madrid (AN Madrid), Caixa 719, fasc.1, ff.165-176.

14 *Gaceta*, 29 novembre, 1912, p. 3.

15 *La Cruz*, 7 de maig de 1913, es qüestionava la bondat i es denunciaven les conseqüències que les «males lectures» podien tenir per a nins i mestres.

16 *La Independencia*, 27 de març de 1913; *Diario de Burgos*, 2 d'abril de 1913; *La Gaceta de Tenerife*, 21 d'abril de 1913.

Valladolid (1913) es dedicà el Tema cinquè a «Biblioteques Circulants per a Catequistes».¹⁷

El Reial Decret de 28 d'octubre de 1906 havia aprovat les Escoles nocturnes i dominicals d'Adultes, però cinc anys després el pla gairebé no s'havia desenvolupat, sobretot per manca de pressupost.¹⁸ Rafael Altamira i el seu equip es comprometeren davant el sector i aprovaren una reforma profunda del decret que es publicà el 20 de maig de 1911.¹⁹ No obstant aquesta voluntat no es crearen places noves de professorat ni es convocaren oposicions, només alguns ajuntaments (Madrid, Barcelona, Bilbao o València, sobretot) apostaren clarament per a les Escoles d'Adultes. Durant els mesos d'abril, maig i juny de 1913 el debat sobre l'organització i funcionament de les Escoles d'Adultes anà pujant de to, fins i tot amb divisions evidents a l'interior del propi Govern de l'Estat. El 29 de setembre de 1913 el Ministre d'Instrucció Pública admetia la dimissió de Rafael Altamira com a Director General de Primer Ensenyament.²⁰

DOCUMENTACIÓ (AAV)²¹

R. Decreto Sulle Scuole per le Adulte e le Biblioteche Circolanti [f.165]

Secretaria di Stato di Sua Santità [f.166]

Dal Vaticano 20 maggio 1913

Nº 64353

Ilmo e Rmo Monsignore,

Ynsieme coi relativi Allegati mi è regolarmente pervenuto il Rapporto della S.V. Ylma e Rma, [H 28] in data 12 corrente, riguardante il recente *Decreto Reale sulle scuole per adulte*, e le Biblioteche circolante.

La ringrazio delle notizie fornitemi nel menzionato Rapporto, e lodo la prudente azione della S.V. diretta ad ottenere che nelle scuole predette si dia l'insegnamento religioso, e dalle Biblioteche circolanti siano tolti i libri proibiti.

17 *El Restaurador: diario de propaganda católico-social y de avisos* (Tortosa), 28 de gener de 1913.

18 *El Magisterio Español*, 25 d'abril de 1911.

19 *Gaceta*, 19 de maig de 1911; *El Magisterio Español*, 23 de maig de 1911.

20 *El Magisterio Español*, 2 d'octubre de 1913.

21 AAV, AN Madrid, Caixa 719, fasc.1, ff.165-176.

Voglio operare che Ella riuscirà a conseguire l'un e l'altro intento, ed in attesa delle ulteriori notizie che vorrai fornirmi al riguardo, con sensi di ben a Mgr Francesco Ragonesi. Nunzio Apostolico Madrid.

Nº 28 [f167] [minuta]

Emm Segrio di Stato

Roma

Decreto Reale sulle Scuole Femminile per adulte e Biblioteche Circulanti
12 maggio 1913

Emza Rma.

Yn conformità col mio rispettoso telegramma del 13 Aprile, mi interesai prima con el Sigr Ministro degli Steri e poi con quello dell'Ynstruzion Publicca affin di modificare il Decreto Reale circa le Scuole Femminile per le Adulte.

Yl primo mi rispose che non sapeva nulla dal detto Decreto; il secondo mi disse che il motivo per prescindere dell'Ynsegnamento Religioso, é la certezza che le adulte si trovava già istruite degli elementi principali della Religione in quanto che hanno fatto già la prima Comunione. Mi suggerisce che simili Decreti erano stati pubblicati il 4 e 28 Ottobre del 1906 e del 19 maggio del 1911, senza nesuna osservazione in contrario delle Autorità Ecclesiastiche: e concluse che mi avrebbe scritto una nota che tengo l'onore di includere [f.167r] nella quale insiste nei motivi manifestatimi a voce (alleg A).

In computazione di quanto espone il Sgr Ministro d'Ynstrucción Publicca, io gli inviai la nota che rimetto in copia (allegato B).

Di questo Decreto si sono occupati i giornali fra cui l'A.B.C., allegato (C) e il Diario Universal (allegato D).

Jo non reflexo inoperoso ende procurare opportunamente colla dovuta prudenza di ottenere che l'Ynsegnamento Religioso si sia anche nelle scuole per le adulte.

Altro affare di vitale importanza é quello delle Biblioteche Circulanti: Dette Biblioteche furono stabilite quando era Ministro Della Publicca Istruzione il Signor D. Amalio Gimeno, però come avviene generalmente in Spagna, si pubblico la Real Orden senza darle corso.

Alcuni giorni fa si [f 168] seppe che il repubblicano, Sigr Altamira, ispettore generale dell'Ynsegnamento, aveva acquistato per la fondazione di dette Biblioteche libri in gran parte proibiti.

Y giornali Cattolici delatero l'allarme, ed io parlai immediatamente con Sigr Vescovo per consigliarlo per prendere con riparo, il quali avendo subito parlato con il Presidente del Consiglio e col Ministro d'Ystruzioni Publica, ebbe assicurazioni che ne l'uno, ne l'altro sapevano che fra i libri che si diffonderano, ne essistero dei proibiti, e che essi avrebbero dato immediatamente l'ordine di ritirarli.

Sgr Vescovo mi conferma che affettivamente si sta compiendo l'ordine. Davanti a questa misura, presa dai governo, era ben naturale la rinuncia del Sigr Altamira dal posto d'Yspettore. Non essendo [f. 168r] questa verificatasi si sospetta che il Ministro d'Ystruz. Publica non sia estraneo all'operato di lui.

Non mancherò at occuparmi per contrarrestare un male che può produrre danni immensi alla vida morale e religiosa della Gioventú Spagnola

[....]

[f. 168 a] Madrid 13 Aprile 1913

Cardinal Segretario Stato

Roma

Ricevuto telegrama riguardo Ynsegnamento. Già aveva fatte osservazioni Ministri Estere e Ystruzione Publica: e mi promisero nota giornalistica.

Segue rapporto

Ragonesi

[f. 169] Roma 12 Aprile 1913 (9.25 pom.)

Mons. Ragonesi, Nunzio Apostolico

Madrid

Giornale "Debate" 8 corrente N° 571 riporta Reale Decreto pubblicato Gaceta 5 corrente, col quale si stabiliscono in Madrid e Barcellona scuole ufficiali femminili per adulte, ma nel programa scolastico manca completamente Ynsegnamento Religioso. Richiamo attenzione V.S.Y. in tale Decreto

Card. Merry del Val.

[f. 170] El Ministro de Ynstrucción Pública y Bellas Artes

14 Aprile 1913

Monsign. Ragonesi

Eminenza:

A seconda di quanto abbiamo parlato ieri circa il Decreto sulle Scuole per Adulte, ho il piacere di mandarle con queste righe il rischiarimento necesario in proposito.

Il Decreto Reale del 4 Aprile non stabilisce nessuna novità nella nostra legislazione scolare; ma semplicemente organizza le scuole per adulte nelle stesse condizioni e colla medesima portata che furono già stabilite per gli adulti nella disposizioni ministeriali di 4 e 28 Ottobre 1906 e 19 Maggio 1911, pubblicate senza che nessuno vi oponesse niente. E siccome in queste scuole per adulte non si comprendeva l'insegnamento della Religione como studio speciale, il fatto di stabilirlo nella scuole per adulte avrebbe costituito una misura eccezionale.

Nè si dovova includere l'insegnamento della Religione in queste scuole, data la natura di esse. In fatti: in tali centri ricevono istruzione i giovani di 12 anni compiuti che vogliono perfezionare l'educazione ricevuta nelle scuole elementari (dove anno già studiato il catecismo) ed anche quelli che per la loro situazione di analfabetismo abbisognano l'assistenza dello Stato; e non vi si può ricevere tutto il complesso di studi che caratterizza l'istruzione elementare, ma bensí quella somma di idee e di pratiche che bastano a sviluppare una mo [f. 170r] desta attività sociale.

Non hanno dunque informato al certo S.E., nè mi conoscono bene coloro che possono intravedere nella mia disposizione riguardo alle Scuole per Adulte, prova di sorta del pensiero del Governo circa la questine (sic) del insegnamento del Catecismo nelle scuole elementari.

Approfito di questa occasione per dirmi ancora col massimo rispetto suo devotissimo servo e amico

Signatura = Antonio López Muñoz

[f. 171] Minuta al Excmo Señor Ministro de Ynstrucción Pública y Bellas Artes

Madrid 24 de Abril de 1913

Excmo Señor

He recibido la importante carta de V.E. fecha 14 de los corrientes y me complazco en tributarle las más expresivas gracias por su fina atención.

Respondiendo a ella he de manifestar a V.E. que en estos primeros días de mi estancia en Madrid no me ha sido posible conocer todos los actos de mis antecesores referentes a negocios político-religiosos; pero creo

que, si no hicieron por lo menos de viva voz alguna reclamación sobre las disposiciones ministeriales de 4 y 28 de Octubre de 1906 y de 19 de Mayo de 1911, fue porque, no determinándose en ellas taxativamente las enseñanzas que habían de darse en las escuelas de adultos y adultas, sino *solo* el “carácter” (1²²) y las “reglas” (2²³) con que habían de darse las que se mencionaban como *preferentes*, no se infería [f.171 r] de su texto que excluyeran la doctrina cristiana, como se ve ahora claramente en el Real decreto del 4 del actual.

Su artículo 2º, según han demostrado varios periódicos que han hecho impresión en la Santa Sede, omite la enseñanza religiosa al enumerar las que han de darse en las clases señaladas con la letra A; y esta omisión es contraria al concordato y a la ley vigente de 1857, cuyo artículo 2º hace absolutamente obligatorio enseñar el catecismo y las nociones de Historia Sagrada en todas las escuelas de instrucción primaria elemental. De este género son evidentemente las clases de la letra A, como destinadas a jóvenes “*analfabetas* o que necesitan *repetir* su instrucción primaria elemental”, y sin embargo no figura entre sus enseñanzas la referida de nuestra santa religión.

Reconozco gustosísimo la sinceridad con que me asegura V.E. que al redactar dicho [f. 174] artículo no ha pensado siquiera en la cuestión pendiente sobre la enseñanza del catecismo; y confío por tanto que, si no puede inmediatamente, aprovechará la primera ocasión que se le ofrece para subsanar el defecto advertido.

En esta esperanza, tengo el honor de suscribirme con sentimiento de distinguida consideración y alto aprecio

De V.E. aff. S.s.

[f.172 a]

R.D. 4 Octubre 1906

Artº 16.- En las clases nocturnas de adultos se atenderá a dar las enseñanzas de cultura general que forman el programa de las escuelas primarias.

22 Article 17 del Reial Decret de 4 d'octubre de 1906. CALATAYUD SOLER, ROSA [et alt.]. *Cuestiones histórico-educativas. España siglos XVIII-XX*. València: Universitat de València, 1991, p. 347-348.

23 Article 11 del Reial Decret de 19 de maig de 1911.

Artº 17.- Las enseñanzas serán prácticas consagrándose con toda preferencia a las materias que se expresan á continuación y con el carácter que a cada una de ellas se señala

Lengua castellana

Aritmética

Rud de Derecho

Noc de Geometria

Noc de Ciencias físicas

Artº 18.- Pueden [...]

R.D. de 19 Mayo 1911²⁴

Artº 11.- En las clases de adultos se [...] á dar las enseñanzas de cultural general que forman el programa en las Escuelas primarias de niñas, con un carácter predominantemente educativo y práctico.

[f.172 a r]

De conformidad con este [...] se seguirá la siguiente regla

1 En la asignatura de Lengua cast

2 Aritmética

3 Las N de Geometria

4 Las Noc de C Físicas

En las demás materias

f.175

ABC domingo 13 abril de 1913, p. 10

RECUERDOS DE UN DEBATE

ENSEÑANZA DEL CATECISMO

UN REAL DECRETO

f. 176

[nota lateral]

N 126

Le dimissioni del Sig Altamira e gli ultimi Decreti del Ministro di Istruzione Publica.

San Sebastian 9 Ottobre 1913

24 CALATAYUD SOLER, Rosa [et alt.]. *Op. cit.*, p. 350-352.

Abaix

Emmo Sig: Card. Segretario di Stato

Roma.

[Columna de la dreta]

Emza Rma

Molto si é parlato in questi giorni della dimissione del Sig Altamira, che come V. Emza conosce uno degli uomini piu in vista dell "Institución Libre de Enseñanza" e disimpegnava i posto di Direttore generale de Insp. Primaria. Senza far remore, dicendo che non voleva ferire i sentimenti di alcuni se non nella misura dell'indispensabile, con una política ipocrita, il Sig. Altamira andava infiltrando nelle scuole i principii laici, profondamente irreligiosi, di tal sorti che egli era una delle maggiori calamità per la religione in Spagna, tanti piu che gli si deve riconoscere talento, perseveranza nei propositi e carattere per sapersi imporre.

Durante i Ministeri antecedenti non si è fatto nella Publica Ystruzione se non quello che ha voluto Altamira: però col Sig. Ruiz Jimenez, nuovo Ministro in quel Dicastero ha trovato alcune difficoltà.

Una delle cose alla quale tendeva Altamira di preferenza, era di contralzare nelle sue mani la direzione completa delle Scuole togliendo ai Municipi ogni intervensione che loro corrisponde in questa sfera e sottoposte alla influenza dell "Ystituzione libera d'insegnamento. Al Sig. Ministro, uomo di energía e di carattere, no gli é sembrata buena la cosa, e senza nulla dire al Sig. Altamira, ha sottoposto alla firma reale e publicati un Decreto ridando "el Niño Escolar" ai Municipi la loro autonomía direttiva nelle Scuole.

Yl Sig. Ministro, come ebbe poi a dire, non ha fatto questo per discrepanza dottrinale col Sig Altamira, ma perche essendo stato Sindaco di Madrid, prima di entrare a far part del Governo, in quella qualita ebbe da protestare contro le disposizioni centralizzatrici del Direttore generale dell'Ynsegnamento Primario: però come demolisce uno dei sostegni costruiti da Altamira, e inoltre non gli ha dato contezza previa del Decreto, egli si è sentito offeso e ha presentato le sue dimissioni. Yl Signor Conte di Romanones procuro sulle prime evitare dette dimissioni però il Sig. Altamira insistendo in volere che il Signor Ministro rettificasse la sua condotta, il Signor Presedente non ha potuto far a meno di accettarle.

E a lode del vero deblo aggiungere che gia da oltre tre mesi. Raguardomi io col Sig Conte di Romanones nella direzione dell'Ynsegnamento, egli mi promise che avrebbe fatto del tutto per toglierlo come devo dire altresì che Mons Vescovo di Madrid ha pregato piu volte lo steso Conte perche lo togliese.

Yl Decreto del Sig Ministro di Ystruzione Publica "Patronato del Niño Escolar" e l'altro sopra la Ygiene Escolar che hanno per oggetto di favorire e proteggere in vieti i modi possibili i bambini che concorrono alle scuole, hanno meritati gli elogi di tutti i partiti anche dei cattolici il Siglo Futuro lada l'opera del Sig Ministro e le invita a continuare per queste cammino.

Inchinato al bacio della Sacra Porpora con sensi di profondissimo ossequio ho l'onore di rassegnarmi di vostra Eccellenza Reverendissima.